

ประเพณีการสร้างพระพุทธรูปในประเทศไทย

The Tradition of Creating Buddha Images in Thailand

ประภาส แก้วเกตพงษ์

มหาวิทยาลัยขอนแก่น

Prapas Kaewketpong

Khon Kaen University, Thailand

E-mail: prapakaek@kku.ac.th

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประเพณีการสร้างพระพุทธรูปในประเทศไทย จากการศึกษาพบว่าการสร้างพระพุทธรูปในประเทศไทยนั้น ได้รับอิทธิพลมาจากประเทศอินเดีย ในยุคแรกๆที่ประเทศไทยได้มีการสร้างพระพุทธรูปเริ่มตั้งแต่สมัยอาณาจักรทวารวดี พระพุทธศาสนาในอาณาจักรนี้ส่วนมากเป็นเถรวาท ซึ่งมีความสัมพันธ์กันกับทางอินเดียฝ่ายใต้ พุทธศิลป์ในยุคนี้ได้สร้างขึ้นมามากมาย ตั้งแต่วัตถุชิ้นใหญ่ลงมาถึงวัตถุชิ้นเล็ก วัสดุที่ใช้ในการหล่อหรือสร้างองค์พระส่วนมากจะเป็น ดินเผา ศิลา ทอง สำริด ปูน งานหล่ออิฐถือปูน และไม้ เป้าหมายหลักในการสร้างพระพุทธรูปในประเทศไทยก็เพื่อเป็นพุทธบูชา สติ ตลอดทั้งเป็นการสร้างอุทเทสิกเจดีย์ เพื่อเป็นอนุสรณ์ระลึกถึงพระพุทธองค์ นอกจากนี้ คติในการสร้างพระพุทธรูปยังเป็นประเพณีนิยมของพุทธศาสนิกชนชาวไทย เพราะมีเรื่องอานิสงส์อันเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างอีกด้วย

คำสำคัญ: ประเพณี; พระพุทธรูป; ประเทศไทย

Abstracts

This article aims to study the tradition of creating Buddha images in Thailand. According to the study, it was found that, the creation of Buddha images in Thailand has been influenced by India. In the first period in Thailand, Buddha images were created starting from the Dvaravati Kingdom. Most of Buddhism in this kingdom is Theravada. Which is related to the South Indian. Buddhist art in this period has created a lot from large objects down to smaller ones. Most of the materials used in casting or building the Buddha image are terracotta, stone, gold, bronze, cement, casting bricks, limestone and wood. The main goal in creating Buddha images in Thailand is to become Buddhadasa. In addition, the concept of creating a Buddha image is therefore a tradition of Thai Buddhists because of the virtue which is the inspiration for the creation as well.

Keywords : Tradition; Buddha Statue; Thailand

* วันที่รับบทความ: 13 มีนาคม 2564; วันที่แก้ไขบทความ 4 พฤษภาคม 2564; วันที่ตอบรับบทความ: 6 พฤษภาคม 2564

Received: March 13, 2021; Revised: May 4, 2021; Accepted: May 6, 2021

บทนำ

สมัยพุทธกาลนั้น พุทธศาสนิกชนทั้งหลายต่างเคารพนับถือพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม และ พระสงฆ์ เป็นที่พึ่ง เชื่อกันว่าไม่มีเจดีย์ คือสิ่งที่เคารพบูชาอื่นซึ่งปรากฏในรูปวัตถุเจดีย์อยู่เลย เมื่อภายหลัง พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน พุทธศาสนิกชนต่างคิดหาวิธีการที่จะหาสิ่งมาเป็นองค์เปรียบองค์แทน พระพุทธองค์เพื่อรำลึกถึง จึงทำให้เกิดมีเจดีย์ 4 ประเภทขึ้น คือ ธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ ธรรมเจดีย์ และอุทเทสิกเจดีย์ เป็นที่เคารพบูชาแทนองค์พระพุทธเจ้า หลังจากนั้นไม่นาน ก็เกิดมีการสร้างสถูปเจดีย์และสัญลักษณ์ต่าง ๆ ขึ้นเป็นสัญลักษณ์เพื่อรำลึกถึงพระพุทธองค์ ภายหลังแต่การเสด็จดับขันธปรินิพพานขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า การสร้างพระพุทธรูปนั้นจึงเริ่มมีขึ้นครั้งแรกประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 3 คือ ประมาณปี พ.ศ.500 ที่แคว้นคันธาระ ซึ่งเป็นดินแดนทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศอินเดีย โดยพระมหากษัตริย์ที่ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาได้ทรงริเริ่มการสร้างพระพุทธรูปขึ้น ตามคติความเชื่อเดิมของตนที่เคารพบูชา พระพุทธรูปจึงมีพุทธลักษณะที่เหมือนมนุษย์กึ่งเทพเจ้าแบบกรีก ตอนเริ่มแรก จุดประสงค์ของการสร้างพระพุทธรูปก็เพื่อเป็นสัญลักษณ์หรือตัวแทนของพระพุทธองค์ผู้ทรงเป็นหลักยึดเหนี่ยวจิตใจ และเพื่อแสดงความเคารพบูชาต่อพระพุทธเจ้า (พระมหาประภาส ปรีชาโน, 2553 : 94) เป็นเครื่องเตือนสติให้รำลึกถึงพระพุทธรูปอันล้ำเลิศต่อสรรพสัตว์ 3 ประการ ประกอบด้วย

1) พระปัญญาคุณที่พระองค์ทรงตรัสรู้ความเป็นจริงอันประเสริฐ แล้วทรงนำมาเปิดเผยให้ชาวโลกได้ทราบอย่างถูกต้อง

2) พระวิสุทธิคุณที่ทรงพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวงเป็นตัวอย่างที่ถูกต้องของสัตว์โลกอย่างแท้จริงและ

3) พระกรุณาคุณที่ทรงช่วยสัตว์โลกให้พ้นทุกข์

ฉะนั้น การได้บูชากราบไหว้พระพุทธรูปด้วยปัญญาและศรัทธาอย่างถูกต้องตามหลักพุทธศาสนาแล้ว จึงจะอำนวยความสะดวกแก่ตนเองและผู้อื่นโดยปราศจากโทษ มีแต่คุณประโยชน์แก่ทุกฝ่ายสถานเดียว เมื่อกาลเวลาได้ผ่านมานานับพันปีจวบจนถึงปัจจุบัน จุดประสงค์ของการสร้างพระพุทธรูปแต่เดิมนั้นได้เปลี่ยนแปลงไปมาก คนบางส่วนจึงไม่รู้ซึ่งถึงคุณค่าของพระพุทธรูปที่เป็นเหมือนพระไตรปิฎกที่ไม่ได้จารึกลงเป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งสามารถสื่อความหมายของหลักพุทธปรัชญาที่เป็นนามธรรมออกมาให้เห็นเป็นรูปธรรมเพื่อให้เข้าใจอย่างแจ่มชัด และบ่งบอกถึงคุณลักษณะของพระพุทธศาสนาได้ดีที่สุด โดยรูปลักษณะของพระพุทธรูปทั่วไปจะแสดงออกถึงความสงบ เมตตา และความหลุดพ้นจากกิเลสตัณหาได้อย่างชัดเจน

คนจำนวนมากที่ไม่เข้าใจความหมายที่แท้จริงในหลักพุทธปรัชญาที่ปรากฏอยู่ในพระพุทธรูป ทำให้เกิดความลุ่มหลง งมงาย ยึดมั่นถือมั่น นับถือกราบไหว้ในลักษณะบวงสรวงอ้อนวอน นับถือเป็นวัตถุที่ศักดิ์สิทธิ์ มีฐานะไม่ต่างจากเทพเจ้า ทำให้ทัศนคติของคนในโลกยุคปัจจุบันเกี่ยวกับพระพุทธรูปเปลี่ยนไป บางคนได้นำเอาพระพุทธรูปมาเป็นเครื่องมือแสวงหาประโยชน์ทางวัตถุนองต้นหาของตน กลายเป็นพุทธพาณิชย์สามารถซื้อขายได้อย่างสินค้าชนิดหนึ่ง และบ่อยครั้งเกิดเหตุการณ์ที่สะท้อนต่อจิตใจพุทธศาสนิกชนอย่าง

รุนแรง มีการกระทำอันเป็นการลบหลู่ดูหมิ่นพระพุทธรูปตามที่ปรากฏในสื่อต่าง ๆ เช่น บางคนนำพระพุทธรูปไปตั้งในที่ที่ไม่เหมาะสมตามผับในบาร์ ทำเป็นเครื่องประดับตามระเบียบบ้าน โรงแรม ที่พัก ทำเป็นโคมไฟประดับสวน รีสอร์ทหรือแม้แต่ตามสปาก็ก็นำให้เห็น สิ่งเหล่านี้ล้วนเกิดจากความไม่เข้าใจจุดประสงค์และคุณค่าที่แท้จริงของการสร้างพระพุทธรูป

ฉะนั้น ในฐานะที่เป็นพุทธศาสนิกชน จึงควรศึกษาและทำความเข้าใจอย่างถ่องแท้ในหลักพุทธปรัชญาจนสามารถอธิบายให้เห็นถึงคุณค่าของพระพุทธรูปและสามารถออกมาปกป้องต่อการกระทำที่แสดงถึงการลบหลู่ดูหมิ่นดังกล่าวนี้ได้อย่างมั่นใจ

ความหมาย

ประเพณี คือ สิ่งหรือการกระทำที่กลุ่มชนประพฤติปฏิบัติสืบต่อกันมา จนลงรูปเป็นพิมพ์เดียวกันในวิถีชีวิตของคนกลุ่มหนึ่ง ๆ

นงเยาว์ ชาญณรงค์ (2553 : 302) กล่าวว่า พระพุทธรูป หมายถึง รูปเปรียบหรือรูปแทนองค์พระพุทธเจ้า เรียกย่อมาจากพุทธปฏิมาหรือพุทธปฏิมากร เพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้ระลึกถึงเหตุการณ์สำคัญต่างๆ แบบท่าทางของพระพุทธรูปจึงมีลักษณะเป็นปางต่าง ๆ ตามพุทธประวัติ

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), (2552 : 259) หมายถึง พระพุทธเจ้า พระเจ้า คนไทยใช้คำว่าพระเจ้าหมายถึงพระพุทธเจ้ามาแต่โบราณ เช่น พระเจ้า 5 พระองค์ ก็คือพระพุทธเจ้า 5 พระองค์ ต่อมาเมื่อ ศาสนิกแห่งศาสนาที่นับถือเทพเป็นใหญ่ ใช้คำนี้เรียกเทพเป็นใหญ่ของตนกันแพร่หลายขึ้น พุทธศาสนิกชนจึงใช้คำนี้น้อยลง จนบัดนี้แทบไม่เข้าใจว่าเป็นคำที่ใช้มาในพระพุทธศาสนา

ปิ่น มุทุกันต์ (2527 : 410) ให้ความหมายไว้ว่า พระพุทธรูป หมายถึง พระรูปของพระพุทธเจ้า ทั้งปั้นและเขียน

สามารถกล่าวสรุปได้ว่า พระพุทธรูปเป็นเจดีย์ชนิดหนึ่งที่เป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้า ไม่ว่าจะเป็นสื่อออกมาในรูปแบบของประติมากรรมและจิตรกรรม

กำเนิดการสร้างพระพุทธรูป

มูลเหตุที่เกิดการสร้างพระพุทธรูปขึ้นนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ผู้ทรงนิพนธ์หนังสือเรื่องตำนานพระพุทธเจดีย์ ประทานความเห็นว่าการสร้างพระพุทธรูปนั้นปรากฏอยู่ในตำนานพระแก่นจันทน์ ซึ่งได้กล่าวถึงพุทธประวัติ ตอนที่พระพุทธองค์ได้เสด็จขึ้นไปเทศนาโปรดพระพุทธรูปมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์และทรงค้างอยู่ที่ดาวดึงส์สวรรค์นั้น 1 พรรษา พระเจ้าปเสนทิแห่งกรุงโกศลเมื่อมิได้เห็นพระพุทธรูปมาช้านาน ก็มีความรำลึกถึง จึงทรงรับสั่งให้ช่างทำพระพุทธรูปด้วยไม้แก่นจันทน์แดงขึ้นประดิษฐานไว้เหนืออาสนะที่พระพุทธองค์เคยประทับ ครั้นเมื่อพระพุทธองค์เสด็จกลับจากดาวดึงส์มาถึงที่

ประทับ พระแก่นจันทน์ลุกขึ้นปฏิสนธากับพระพุทธรองค์ด้วยปาฏิหาริย์ แต่พระพุทธรองค์ตรัสสั่งให้พระแก่นจันทน์กลับไปยังที่ประทับ เพื่อรักษาไว้เป็นตัวอย่างพระพุทธรูป ซึ่งสาธุชนจะได้ใช้เป็นแบบอย่างสร้างพระพุทธรูปเมื่อพระพุทธรองค์ทรงล่วงลับไปแล้ว (ชีว ชูลุน, 2549 : 225) ความที่กล่าวไว้ในตำนานประสงค์ที่จะอ้างว่า พระพุทธรูปแก่นจันทน์องค์นั้น เป็นแบบอย่างของพระพุทธรูป ซึ่งสร้างกันต่อมาภายหลังหรืออีกนัยหนึ่งคือ พระพุทธรูปมีขึ้นโดยพระบรมพุทธานุญาตและเหมือนพระพุทธรองค์ เพราะตัวอย่างสร้างขึ้นตั้งแต่ในครั้งพุทธกาล อย่างไรก็ตาม ที่กล่าวมานี้เป็นเพียงตำนานที่น่าจะเขียนขึ้นภายหลัง เมื่อมีการสร้างพระพุทธรูปกันแพร่หลายแล้ว

จากหลักฐานทางศิลปกรรม การสร้างรูปเคารพของพระพุทธรเจ้าที่เป็นรูปมนุษย์ปรากฏเป็นครั้งแรกในศิลปะอินเดียสมัยคันธารราฐ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 6 - 7 หลังจากที่พระพุทธรองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วประมาณ 700 ปี โดยปรากฏหลักฐานว่า ในอินเดียโบราณสมัยก่อนหน้านั้น ประมาณพุทธศตวรรษที่ 3 - 6 ในสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช ยังไม่มีการสร้างรูปเคารพของพระพุทธรเจ้าในรูปที่เป็นมนุษย์ แต่จะใช้รูปที่เป็นสัญลักษณ์แทน โดยเฉพาะพุทธประวัติที่ปรากฏอยู่ตามศาสนสถาน เช่น ที่สถูปสาญจีและตามเจดีย์สถานต่าง ๆ หากเป็นรูปตอนประสูติจะแสดงด้วยรูปพระนางสิริมหามายาทรงยืนเหนี่ยวกิ่งไม้ รูปตอนตรัสรู้แสดงด้วยต้นโพธิ์และบัลลังก์ และรูปตอนปฐมเทศนาแสดงด้วยธรรมจักรกับกวางหมอบ แสดงให้เห็นว่ายังไม่มีประเพณีการสร้างพระพุทธรูปหรืออาจยังเป็นข้อห้ามอยู่ แต่ผู้เขียนคิดว่าพระเจ้าอโศกทรงเกรงว่าจะเป็นบาปถ้าหากว่าช่างแกะพระพุทธรูปออกมาหน้าตาไม่เหมือนพระองค์จริง จึงไม่กล้าที่จะแกะพระพุทธรูป ก็เลยแกะสลักสิ่งที่เป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธรองค์ นอกจากสิ่งที่กล่าวมาข้างต้น ยังมีสิ่งอื่นอีกที่เป็นสัญลักษณ์แทนพระบรมศาสดา เช่น สิงโต ช้าง ม้า วัว สัตว์ทั้ง 4 ตัวนี้จะมีปรากฏให้เห็นบนหัวเสาศิลาของพระเจ้าอโศกมหาราช และมีหลายท่านพยายามที่จะอธิบายความหมายสัตว์ 4 ชนิดนี้ว่า สิงโต เปรียบเหมือนความยิ่งใหญ่ของพระบรมครู สิงโตเป็นเจ้าป่า พระพุทธรเจ้าเป็นใหญ่ในหมู่มนุษย์และเทวดาทั้งหลาย ช้าง เปรียบเหมือนความงามคือพุทธจริยาของพระพุทธรองค์ ม้า เปรียบเหมือนความรวดเร็วและว่องไวเป็นอาชาไนยในมนุษย์บุรุษราช วัว เปรียบเหมือนพละกำลังคือพระพุทธรเจ้า ทรงมีศพลญาณคือมีพระกำลัง 10 ประการ (พระมหาประภาส ปรีชาโน, 2553 : 102)

หลักฐานการสร้างพระพุทธรูปที่เก่าแก่ที่สุดในอินเดียปรากฏขึ้นประมาณ พ.ศ.500 โดยเกิดขึ้นในสมัยของพระเจ้าเมนันเดอร์ (Menander) หรือที่รู้จักกันในนามพญามิลินท์ กษัตริย์แห่งแบกเตรียหรือโยนก ซึ่งยิ่งใหญ่ที่สุด ครองดินแดนไพศาลตั้งแต่โยนกถึงคันธาระ ต่อมาทรงเริ่มเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาจึงโปรดให้มีการสร้างพระพุทธรูปขึ้น เรียกว่า พุทธศิลป์ยุคคันธาระ ยุคต่อมาพระเจ้ากนิษกะ แห่งราชวงศ์กุษาณะ (Kushana) ที่แคว้นคันธารราฐในช่วง พ.ศ. 663 - 705 ทั้งนี้ เป็นผลมาจากการที่พระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช กษัตริย์แห่งอาณาจักรมาซิโดเนียทางตอนเหนือของประเทศกรีซ ได้สร้างจักรวรรดิอันยิ่งใหญ่ครอบคลุมคาบสมุทรบอลข่าน อียิปต์ ตุรกี และเปอร์เซีย จนมาถึงดินแดนภาคตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย

ที่แคว้นคันธารราช ในพุทธศตวรรษที่ 3 คติการสร้างรูปเคารพเป็นพระพุทธรูป จึงน่าจะได้แรงบันดาลใจจากอิทธิพลของชาวกรีกที่แพร่หลายตั้งแต่ในครั้งนั้น และนำเอาคติความเชื่อต่าง ๆ เข้ามาผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิมของชาวพื้นเมือง ส่งผลให้นำความนิยมในการสร้างรูปเคารพเทพเจ้าของชาวกรีกมาสร้างเป็นพระพุทธรูปขึ้น ดังนั้น พระพุทธรูปสมัยคันธารราช ซึ่งเป็นสมัยแรกสุดที่มีการสร้างพระพุทธรูป จึงมีลักษณะเป็นแบบชาวกรีกค่อนข้างมาก ทั้งรูปร่าง หน้าตา และลักษณะการครองจีวร (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2558 : 42)

การสร้างพระพุทธรูปไม่ใช่การสร้างรูปเหมือนของพระพุทธเจ้า แต่เป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธองค์ ดังนั้น ลักษณะของพระพุทธรูปในแต่ละสกุลช่าง และแต่ละสมัยจึงแตกต่างกันออกไป อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าพระพุทธรูปจะมีรูปแบบที่แตกต่างกัน แต่ในการสร้างพระพุทธรูปจะมีสัญลักษณ์สำคัญที่บ่งบอกว่ารูปนั้นเป็นพระพุทธองค์ เรียกว่า มหาบุริสลักษณะหรือลักษณะของมหาบุรุษรวม 32 ประการ เช่น มีขนระหว่างคิ้ว เรียกว่า อุณาโลม มีส่วนบนของศีรษะนูนสูงขึ้นคล้ายสมองมกฏเรียกว่า อุณฺหิสหรืออุษณิษะหรือพระเกตุมาลา (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556 : 141) นอกจากนี้ ยังมีพระรัศมีที่เปล่งออกมาจากพระเศียรของพระพุทธรูป ทำเป็นตุ้มกลมคล้ายดอกบัวตูมหรือชูสูงขึ้นคล้ายเปลวไฟ

ความเป็นมาของการสร้างพระพุทธรูปในประเทศไทย

เริ่มตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 11 -18 อาณาจักรทวารวดีก็ถือกำเนิดเป็นอาณาจักรใหญ่ พระพุทธศาสนาในอาณาจักรนี้ส่วนมากเป็นเถรวาทซึ่งมีความสัมพันธ์กันกับทางอินเดียทางฝ่ายใต้ พุทธศิลป์ในยุคนี้มีมากมาย ตั้งแต่วัตถุชิ้นใหญ่ลงมาถึงวัตถุชิ้นเล็ก เช่น พระพิมพ์เก่า ๆ ซึ่งบริเวณเมืองอู่ทองนครปฐม นครชัยศรีราชบุรี เป็นศูนย์กลางแห่งจักรวรรดิ ได้ค้นพบพระพุทธรูปเสมาธรรมจำนวนหนึ่ง พระพุทธรูปในยุคนี้โดยมากสร้างด้วยศิลาดินเผาและโลหะ ทำตามแบบอย่างพระพุทธรูปอินเดียครั้งราชวงศ์คุปตะเป็นส่วนมาก แต่พุทธศิลป์ที่พบที่จังหวัดนครปฐมและจังหวัดอื่น ๆ อันเป็นอาณาเขตของอาณาจักรทวารวดี เดิมนั้นไม่มีแต่เฉพาะพระพุทธรูปที่ทำตามแบบอย่างฝีมือช่างอินเดียครั้งราชวงศ์คุปตะเท่านั้น ยังมีพุทธศิลป์อื่น เช่น สิ่งของที่ทำเป็นอุทเทสิกเจดีย์ตามคติครั้งสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชก่อนมีพระพุทธรูป ได้แก่ เสมาธรรมจักรกับกวางหมอบแท่นหินอันเป็นอาสนบูชา รอยพระพุทธรบาทและสถูป เป็นต้น (หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ (ป่วน อินทวงศ์), 2514 : 10) ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 13 - 18 ได้มีอาณาจักรหนึ่งมีอำนาจรุ่งเรืองเกิดขึ้นทางใต้ บางคราวได้ปกครองเกาะสุมาตรา แหลมมลายูและดินแดนบางส่วนทางภาคใต้ของประเทศไทย ชื่อว่าอาณาจักรศรีวิชัย ศิลปะศรีวิชัยได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะอินเดียแบบคุปตะ หลังคุปตะ ปาละ และเสนะ ตามลำดับ ส่วนมากสร้างขึ้นในพุทธศาสนาเถรวาทนิกายมหายานทั้งสิ้น พระพุทธรูปสมัยนี้มีน้อย แต่กลับมีพระโพธิสัตว์เป็นจำนวนมากเพราะคติมหายานนับถือพระโพธิสัตว์เป็นสำคัญมาก พบได้ทางภาคใต้ มีจังหวัดสุราษฎร์ธานี จังหวัดนครศรีธรรมราช

และจังหวัดสงขลา เป็นต้น ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือเคยได้พบบ้างในจังหวัดมหาสารคาม แต่เป็นของขนาดเล็ก ซึ่งบางทีเป็นเพราะมีผู้พกพาเอาไปไว้ในภายหลังก็อาจจะเป็นไปได้

ต่อมาในราวพุทธศตวรรษที่ 13 เป็นต้นมา อาณาจักรขอมซึ่งเรืองอำนาจปกครองอยู่ในแคว้นสุววรรณภูมิ ตั้งราชธานีอยู่ที่ลพบุรี ในพุทธศตวรรษที่ 16 -19 ได้เป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาเถรวาทนิกายมหายาน และหินยาน ศิลปะของขอมในภายหลัง มีทั้งศิลปะในศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนาเถรวาทนิกายมหายาน เพราะเหตุว่ายุคใดที่กษัตริย์ขอมนับถือศาสนาพราหมณ์ ก็มีการสร้างศิลปกรรมในศาสนาพราหมณ์ ยุคใดที่กษัตริย์ขอมนับถือพุทธศาสนาเถรวาทนิกายมหายาน ก็มีการสร้างศิลปกรรมทางพุทธศาสนา เป็นเช่นนี้เรื่อยมาตลอดยุคสมัย พระพุทธรูปที่สร้างในสมัยลพบุรีนี้มีทั้งพระศิลาพระหล่อและพระพิมพ์ ที่สำคัญได้เกิดมีพระทรงราชาภรณ์หรือที่เรียกกันเป็นสามัญว่า “พระทรงเครื่อง” ขึ้นในสมัยนี้ด้วย เพราะเหตุที่นับถือลัทธิมหายานเป็นส่วนมาก ซึ่งมีคติความเชื่อว่า มีพระอาทิพุทธเจ้าประจำโลกพระองค์หนึ่งต่างหาก จึงทำรูปพระอาทิพุทธเจ้าเป็นพระทรงเครื่องให้ผิดกับพระพุทธรูปองค์อื่น พุทธลักษณะพระพุทธรูปสมัยลพบุรี ดูเหมือนจะเอาแบบทวารวดีกับขอมมาผสมกัน จึงเกิดเป็นแบบใหม่ขึ้น อีกอย่างหนึ่งคือ พระพุทธรูปซึ่งสร้างในสมัยลพบุรีมักจะชอบทำพระนั่งสมาธิมีนาคปรกหรือที่เรียกว่า พระนาคปรก พระพุทธรูปในสมัยนี้มีน้อย แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะทวารวดีอย่างชัดเจน คือ มักห่มคลุมและแสดงปางทรงสั่งสอนหรือประทานอภัยยกทั้งสองพระหัตถ์ (สุภัทรดิศ ดิศกุล, 2510 :18) ในยุคต่อมา เป็นยุคสมัยเชียงแสนซึ่งอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17 –21 พระพุทธรูปสมัยเชียงแสนนี้ถือว่าเป็นฝีมือของช่างไทย ซึ่งได้เข้ามาตั้งภูมิลำเนาอยู่ในประเทศนี้มาตั้งแต่โบราณ พบทั่วไปในมณฑลพายัพ แต่ที่พบในเมืองเชียงแสนเก่า เป็นชนิดฝีมือช่างดีกว่าที่พบในจังหวัดอื่น ทางโบราณคดีจึงใช้เป็นคำเรียกชื่อของพระพุทธรูปสมัยนี้ แบ่งออกเป็น 2 รุ่น คือ รุ่นแรกทำตามแบบอย่างพระพุทธรูปอินเดียครั้งราชวงศ์ปาละซึ่งเจริญในอินเดียระหว่าง พ.ศ.1273 - 1740 ส่วนรุ่นหลังเป็นของไทยชาวล้านนาและล้านช้าง ทำตามแบบอย่างพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย มีลักษณะต่างไปจากเชียงแสนรุ่นแรกมาก พระพุทธรูปสมัยเชียงแสนนี้ มีพระนั่งเป็นส่วนมาก พระยืนมีน้อยและสร้างด้วยโลหะเป็นพื้น ส่วนมากนิยมหล่อด้วยสำริดเป็นโลหะผสม สัดส่วนหลักที่ผสม ได้แก่ ทองคำ ทองแดง และทองเหลือง (สันติ เล็กสุขุม, 2534 :35)

ต่อมา ถึงยุคสมัยของกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีหรือสมัยราชวงศ์พระร่วงครองสุโขทัย ได้รับเอาลัทธิพระพุทธศาสนาอย่างลังกาวงศ์เข้ามาประพจน์ปฏิบัติ เพราะเวลานั้น พระพุทธศาสนาในลังกาทวีปกำลังเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก พระสงฆ์ลังกาในครั้งนั้น ทรงพระธรรมวินัยรอบรู้พุทธวจนะวิเศษกว่าพระสงฆ์ประเทศอื่น ๆ เป็นต้นเหตุให้พระสงฆ์ไทย มอญ พม่า เขมร พากันไปศึกษาในลังกาทวีปเป็นจำนวนมาก เมื่อกลับมาก็ได้ชักชวนพระสงฆ์ลังกามาอยู่ในประเทศด้วย ชั้นแรกมาอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช ในภายหลังขึ้นไปตั้งสำนักอยู่ในกรุงสุโขทัย และต่อไปจนถึงเชียงใหม่ ด้วยเหตุนี้ จึงได้รับแบบอย่างพุทธศิลป์อย่างเจดีย์ลังการวมทั้งการสร้างพระพุทธรูปมาด้วย เช่น พระพุทธสิหิงค์ ซึ่งสร้างในลังกามาอยู่ที่นครศรีธรรมราช ก็ขึ้นมาประดิษฐาน ณ กรุงสุโขทัย (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2558 : 114) พระพุทธรูปแบบลังกาจะแปลก

กว่าพระพุทธรูปในประเทศอื่น คือ จะทำพุทธรูปมีพระรัศมียาวเป็นเปลวเพลิง หลังจากอาณาจักรสุโขทัยอ่อน
แรงจากอิทธิพลที่เคยมี ก็มาถึงยุคของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาได้รุ่งเรืองขึ้นมาแทน

พระพุทธรูปสมัยอยุธยา นั้น ต่างได้รับอิทธิพลศิลปะล้านนาที่แพร่หลายมาสู่ศิลปะอยุธยาในราวต้น
พุทธศตวรรษที่ 21 เป็นเหตุให้พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในกรุงศรีอยุธยาของช่วงเวลานั้น มีพุทธลักษณะ
เหมือนกับพระพุทธรูปแบบล้านนา จึงมักเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องจักรพรรดิราช อาจแฝงแนวคิดด้านการ
สร้างพระพุทธรูปแทนองค์พระมหากษัตริย์ ที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า พระพุทธรูปฉลองพระองค์ ดังเช่น
พระพุทธรูปปั้นทรงเครื่องที่ยังเหลือร่องรอยอยู่หลายองค์ที่วัดไชยวัฒนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อันเป็น
วัดที่พระองค์สร้างขึ้นในกรุงศรีอยุธยา เช่น การสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่ง
เกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานนามว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธ
ยอดฟ้าจุฬาโลก และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระพุทธรูปทั้งสององค์นี้ เป็นพระพุทธรูปยืน
พระหัตถ์ทั้งสองแสดงปางห้ามสมุทร ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ภายในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามใน
พระบรมมหาราชวัง กรุงเทพมหานคร

ในสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงเป็นปราชญ์ได้ทรงสอบสวน
ลักษณะพระพุทธรูปและทรงคิดแบบอย่างพระพุทธรูปขึ้นใหม่ให้มีลักษณะคล้ายมนุษย์สามัญยิ่งขึ้น มีการ
ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงพุทธลักษณะของพระพุทธรูปครั้งสำคัญ เป็นพระพุทธรูปแบบใหม่พระราชทานมีพุทธ
ลักษณะใกล้เคียงธรรมชาติมาก เช่น จีวรเป็นริ้วรอยยับย่นอย่างธรรมชาติ ต่างจากพระพุทธรูปในอดีตที่ทำจีวรบาง
เรียบพระวรกาย แต่พระพุทธรูปแบบนี้กลับไม่เป็นที่นิยมกันมากนัก

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 9 เมื่อ พ.ศ. 2497 คณะรัฐบาลสมัยนั้น ซึ่งมี ฯพณฯ จอมพล ป.พิบูลสงคราม
เป็นนายกรัฐมนตรี ความประสงค์จะจัดงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษขึ้น โดยให้เป็นงานยิ่งใหญ่และมีทหาร
คณะกรรมการจัดงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ ได้มีความปรารถนาจะสร้างปูชนียสถาน เพื่อเป็นอนุสรณ์ในทาง
พระพุทธศาสนา จึงได้มีการดำเนินการสร้างพุทธมณฑล ซึ่งมีอาณาบริเวณถึง 2,500 ไร่ และได้สร้าง
พระพุทธรูปปางลีลาขนาดใหญ่ เพื่อเป็นพระประธานประดิษฐานท่ามกลางพุทธมณฑลนั้น

วัสดุและวิธีการสร้างพระพุทธรูปในไทย

หลักฐานการสร้างพระพุทธรูปในประเทศไทยในระยะแรกเริ่ม ตั้งแต่สมัยก่อนทวารวดี และในสมัย
ทวารวดี พบว่า มีการใช้วัสดุหลายอย่าง ได้แก่ ดินเผา ปูนปั้น ศิลา ทองสำริด จนถึงสมัยสุโขทัย ล้านนา
อยุธยา และรัตนโกสินทร์ จึงมีวัสดุชนิดอื่นเพิ่มเข้ามา ได้แก่ ทองคำ นาก ไม้ หินสีต่าง ๆ หรือสลักจากศิลาแลง
เป็นโคลน ๆ ก็คือการขึ้นรูปเป็นเค้าโครงอย่างคร่าว ๆ แล้วปั้นปูนทับ รวมทั้งการก่ออิฐถือปูน หากเป็น
พระพุทธรูปขนาดใหญ่ โดยทั่วไปแล้ว ไม่ว่าพระพุทธรูปจะสร้างด้วยวัสดุประเภทใดก็ตาม มักมีการลงรักปิด
ทองด้วย ดังนั้น พระพุทธรูปส่วนมากจึงมีสีทองทั้งองค์

1) ดินเผา ใช้ดินเหนียวปั้นเป็นพระพุทธรูปแล้วนำมาเผาไฟ เพื่อให้เกิดความแข็งแรง ถ้ามีขนาดใหญ่ ก็จะทำเป็นหลายชิ้นแยกเผา และนำมาประกอบเข้าด้วยกันในภายหลัง เสร็จแล้วอาจปั้นปูนทับ หรืออาจลงรัก และปิดทองทับอีกครั้งหนึ่ง งานประติมากรรมดินเผาชิ้น ส่วนใหญ่เป็นประติมากรรมนูนสูงประดับศาสนสถาน โดยแสดงเป็นพระพุทธรูปและภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติ

2) ศิลา ศิลานี้ก็นิยมนำมาใช้ในการทำพระพุทธรูป ได้แก่ หินทราย เพราะมีเนื้อละเอียด และสลักได้ง่าย รองลงมา ได้แก่ หินชั้นชนิดอื่น ๆ หินชนวน และหินแกรนิต ในระยะหลัง ๆ ยังมีพวกหินสีต่าง ๆ ตระกูล ควอตซ์ เช่น หินสีเขียวที่นำมาสร้างเป็นพระแก้วมรกต รวมทั้งหยกและหินอ่อน เทคนิคการสร้างพระพุทธรูป ศิลานำมาใช้ทั้งในงานประติมากรรมนูนสูง และประติมากรรมลอยตัว ในศิลปะทวารวดีและศิลปะขอม ที่พบในประเทศไทยตั้งแต่หลังพุทธศตวรรษที่ 19 ลงมา ในสมัยสุโขทัย ล้านนา และอยุธยา นิยมหล่อด้วยทองสำริด เป็นส่วนใหญ่ แต่ก็มีมีการสลักศิลาน้อยบ้างในศิลปะอยุธยา และสกุลช่างพะเยาในล้านนา

3) ทอง สำริด เป็นวัสดุที่นิยมนำมาสร้างพระพุทธรูปเป็นอย่างมาก มีส่วนผสมของโลหะที่สำคัญ 2 อย่าง คือ ทองแดงกับดีบุก ใช้เทคนิคการสร้างด้วยการหล่อที่เรียกว่า การใช้ความร้อนไล่ขี้ผึ้งออกหรือที่เรียกว่าสูญขี้ผึ้ง มีกรรมวิธีโดยย่อ คือ เริ่มด้วยการปั้นรูปเป็นเค้าโครง ด้วยดินเหนียวก่อน แล้วจึงปั้นหุ้มด้วย ขี้ผึ้ง ตกแต่งรายละเอียดทุกส่วนของพระพุทธรูป เสร็จแล้วใช้ดินเหนียวผสมกับแกลบและมูลโคกระปือหุ้มอีก ชั้นหนึ่งแล้วจึงนำไปหล่อ โดยวางพิมพ์ให้เศียรของพระพุทธรูปคว่ำลง แล้วจึงเทโลหะหลอมละลายใส่ลงในพิมพ์ โลหะจะไปแทนที่ขี้ผึ้งซึ่งละลาย เมื่อโลหะแข็งตัวแล้วจึงทุบดินที่พอกหุ้มไว้ออก เมื่อนำไปตกแต่งเนื้อทอง สำริดให้เรียบร้อย ก็จะได้พระพุทธรูปทองสำริดตามที่ต้องการ เทคนิคการหล่อแบบนี้เป็นที่นิยมในการสร้าง พระพุทธรูปอย่างมากตั้งแต่สมัยโบราณมาจนถึงปัจจุบัน

4) ปูนปั้น เป็นเทคนิคการสร้างพระพุทธรูปที่ปรากฏหลักฐานมาตั้งแต่สมัยก่อนทวารวดี และพบมาก ในสมัยทวารวดีเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ปูนที่นำมาใช้ในการปั้นเป็นปูนแบบโบราณที่เรียกว่า ปูนดำปูนหมัก โดย นำปูนจากธรรมชาติมาหมัก และตำเข้ากับส่วนผสมอย่างอื่นที่ทำให้เกิดความเหนียวและคงทนถาวร เช่น น้ำอ้อย งานปูนปั้นเป็นการสร้างขึ้นเพื่อประดับศาสนสถาน นิยมสร้างเป็นภาพเล่าเรื่องและลวดลายประดับ

5) งานก่ออิฐถือปูน มักพบในการก่อสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่ โดยการก่ออิฐถือปูนเป็นโครงด้านใน และปั้นปูนตกแต่งรายละเอียดด้านนอก จากนั้นจึงลงรัก โดยใช้ยางรักซึ่งเป็นยางไม้ผสมกับใบตองเผาไฟ เรียกว่า รักสมุก และขัดผิวให้เรียบแล้วจึงปิดทองคำเปลวทับ ก็จะได้ผิวพระพุทธรูปที่ดูใกล้เคียงกับเนื้อสำริด นอกเหนือจากการก่ออิฐ บางครั้งก็ใช้ศิลาแลงก่อหรือทำเป็นโคลนก็มี ส่วนด้านนอกปั้นปูนทับด้วยกรรมวิธี อย่างเดียวกัน

6) ไม้ นำมาสร้างพระพุทธรูปโดยการแกะสลัก แล้วจึงลงรักปิดทอง ข้อดีของวัสดุที่เป็นไม้คือ สามารถ สร้างได้ง่ายและแสดงรายละเอียดของงานช่างได้ดี แต่มีข้อเสียคือ ไม้ค่อนข้างคงถาวรและผุพังง่าย ดังนั้น จึงไม่

พบหลักฐานแกะสลักไม้เหลืออยู่มากนัก มักปรากฏหลักฐานในงานศิลปกรรมรุ่นหลังเท่านั้น เช่น ในสมัยอยุธยา รัตนโกสินทร์และงานช่างพื้นเมืองในล้านนาและในภาคอีสาน (สันติ เล็กสุขุม, 2534 : 56-57)

ทฤษฎีการสร้างพระพุทธรูป

ช่างชาวอินเดียมีความรู้เกี่ยวกับการสร้างงานประติมากรรมมาก่อนตั้งแต่ในยุคแรก ตามคตินิยมของพระพุทธศาสนาไม่นิยมสร้างพระพุทธรูปเพื่อบูชาตามเหตุผลดังกล่าวไว้แล้วในเบื้องต้น ต่อมาช่างชาวกรีก ได้นำเอาวัฒนธรรมและวิธีการสร้างของทางตะวันตกมาประยุกต์ใช้สร้างพระพุทธรูป เหมือนเช่นที่ตนเคยสร้างเทพเจ้า (พระมหาประภาส ปรีชาโน (แก้วเกตุพงษ์) และพระมหาบุญไทย ปุณณมโน (ด้วงวงศ์), 2562 : 53-61) ด้วยเหตุนี้ ทั้งพระพุทธรูปและรูปเคารพต่าง ๆ ในศิลปะคันธาระ จึงมีลักษณะหน้าตาเป็นแบบฝรั่งทั้งสิ้น โดยช่างชาวกรีก-โรมัน ได้ใช้คุณลักษณะ 2 ประการ ยึดเป็นเกณฑ์ในการสร้างพระพุทธรูป คือ

1. เนื่องจากเป็นช่างชาวกรีก ดังนั้น โรมันจึงได้ใช้สุนทรียภาพตามแบบฝรั่งเป็นต้นว่า พระพักตร์ของพระพุทธรูปก็ให้งามแบบฝรั่ง ดังเช่น เทวรูปอพอลโลของกรีก

2. เกิดจากความชาญฉลาดของช่างที่ว่า จะอย่างไรจึงจะให้ผู้เห็นประติมากรรมแบบนี้แล้ว ทำให้รู้ได้ทันทีว่า รูปปั้นดังกล่าวเป็นรูปปั้นของพระพุทธรูป (สุภัทรดิศ ดิศกุล, 2528 : 29 - 30)

แต่ลักษณะที่ปรากฏออกมานั้น ไม่เป็นที่นิยมของชาวอินเดียทั่วไป ด้วยเหตุที่ชาวอินเดียยุคนั้นไม่คุ้นเคยในรูปลักษณะที่เป็นของต่างชาติ ข้อเสนอพื้นฐานประการหนึ่งก็อาจจะเป็นเพราะ การสร้างรูปเคารพเป็นของใหม่ คนอินเดียในยุคแรกจึงไม่กล้าพอที่จะตกแต่งเพิ่มเติมอะไรมากนัก ซึ่งต่อมา ช่างชาวอินเดียจึงได้เขียนตำราเกี่ยวกับการสร้างพระพุทธรูปขึ้นใช้เอง โดยยึดเป็นหลักเกณฑ์ ทฤษฎี ควบคุมการสร้างพระพุทธรูปให้มีพระพุทธรูปลักษณะที่เรียกว่า “ศิลปศาสตร์” มีดังนี้

1. หลักเกณฑ์มุทรา (Mudras) หรือทิวพยักิรียาที่แสดงปางต่าง ๆ ของพระพุทธรูปและรูปเคารพของฮินดูเป็นหลักเกณฑ์ ว่าด้วยการจัดทำทางของพระกรพระพักตร์และพระบาท

2. หลักเกณฑ์ภังคะ (Bhanga) เป็นหลักเกณฑ์การแสดงอิริยาบถของพระพุทธรูป และเทวรูป โดยการบิดเอี้ยวพระเศียร พระวรกายและส่วนล่างของพระวรกาย เพื่อช่วยแสดงความหมายของปางต่าง ๆ ให้เด่นชัดยิ่งขึ้น

3. หลักเกณฑ์คุณะ (Khuna) หรือคุณลักษณะ เป็นหลักเกณฑ์ที่ศิลปศาสตร์วางไว้ในการสร้างพระพุทธรูปและเทวรูปที่จะต้องสร้างขึ้นให้เหมาะสม เช่น พระพุทธรูปปางสมาธิ ก็ต้องให้มีคุณลักษณะดูแล้วให้เกิดความรู้สึกจิตสงบแผ่ทางญาณจริง ๆ (จิตร บัวบุศย์, 2503 : ก - ง)

สารศิลปศาสตร์หรือตำราศิลปะที่สกุลศิลปินต่างนับถือกันทุกสมัยตลอดจนปัจจุบันนี้ และเข้าใจกันว่าสมัยนั้นใช้เป็นตำราสอนกันในมหาวิทยาลัยนาลันทาด้วย จะเห็นได้ว่า การที่มีช่างใช้หลักเกณฑ์หรือทฤษฎีที่ใช้ควบคุมการออกแบบสร้างพระพุทธรูป ต่างก็มีจุดประสงค์เพื่อให้มีพระพุทธรูปมีพุทธลักษณะที่

เหมาะสม งดงาม ตามมหาปฐกษณะ เป็นที่ตั้งแห่งความเคารพเลื่อมใสศรัทธาและเป็นที่ยอมรับของพุทธศาสนิกชนตามสถานที่ที่มีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ในแต่ละท้องถิ่น

ประเพณีการเบิกพระเนตร

เมื่อสร้างหรือถวายพระพุทธรูปให้วัดต้องมีพิธีเบิกพระเนตร เป็นกุศโลบายสร้างความรู้สึที่ดีต่อคนสร้างถวาย กล่าวคือ พิธีฝังหรือเขียนพระเนตรพระพุทธรูป ซึ่งถือว่าเมื่อได้เบิกพระเนตรแล้วจึงเป็นองค์พระโดยสมบูรณ์ ตอนที่กำลังสร้างพระก็อาจทำกริยาที่ไม่เหมาะสมไปบ้าง ทั้งปั้นป้าย เหยียบตรงนั้น เหยียบตรงนี้ไป ชักตลับแต่งหรือใช้ผ้าเช็ดเช็ดถูบ้าง ก็ให้นึกเสียว่ายังเป็นแค่รูปปั้น แต่พอถวายวัดแล้วเมื่อทำพิธีเบิกพระเนตรก็เหมือนเติมเต็มให้รูปปั้นนั้นเป็นพระพุทธรูปโดยสมบูรณ์ ที่ควรแก่การกราบการว้มนับแต่บัดนั้น ตามประเพณีนิยมจะทำพิธีนี้เฉพาะพระพุทธรูปที่มีขนาดหน้าตักตั้งแต่ 16 นิ้วขึ้นไปเท่านั้น โดยใช้สาโลบคว้นหอมพันปลายไม้แตะที่พระเนตร ประพรมน้ำพระพุทธรูปมนต์ เจริญชัยมงคล 9 หรือ 16 รูป เจริญชัยมงคลคาถา เป็นเสร็จพิธี

คติธรรมที่แฝงในพระพุทธรูปปฏิมา

สิ่งสำคัญสำหรับพุทธศาสนิกชนที่เลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธรูปศาสนาที่จะต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ของการกราบพระพุทธรูปให้นึกเสมอว่า เมื่อเราไปกราบพระครั้งใดจะต้องกราบด้วยปัญญา ไม่กราบเพื่อหวังสิ่งอื่นใดนอกจากรำลึกถึงพระพุทธรูป อย่าลืมว่า ช่างหรือผู้คิดสร้างพระพุทธรูปปฏิมานั้น ได้คตินิยมมาจากครั้งโบราณและต้องการสื่อคติธรรมให้อนุชนคนรุ่นหลังได้พิจารณาและนำมาเป็นแนวทางให้ตนดำเนินรอยตามคติธรรมคำสอนในองค์พระพุทธรูปปฏิมา ผู้เขียนจึงขอนำบทกลอนสอนใจอันเป็นคติธรรมที่มีปรากฏในองค์พระพุทธรูปตามพุทธลักษณะให้ได้พิจารณา ดังต่อไปนี้

เห็นพระ กราบพระ ครั่งใด	น้อมใจ ให้ถูก ด้วยหนา
ชาวพุทธ กราบด้วย ปัญญา	ใช้ว่า กราบอย่าง งามกาย
เห็นพระ กราบพระ ครั่งใด	น้อมใจ ตามไป ง่ายง่าย
หัวแหลม ปัญญา ว่องไว	ทุกข้อใจ ดับได้ ทันที
หูยาน คือความ หนักแน่น	ไม่แล่น รับเสียง เร็วรี
ใครว่า ใครต่ำ ทำดี	ไม่มี โมโห วู่วาม
มองต่ำ คือตา สติ	ไม่ด่าริ ในสิ่ง ทั้งสาม
คือการ ดำริ ในกาม	พยายาม และการ เบียดเบียน
เห็นพระ กราบพระ ทุกครั้ง	ระวัง อย่ากราบ ให้เพี้ยน
พระพักตร์ ยิ้มแย้ม ไม่เปลี่ยน	เพราะใจ โลงเตียน เบิกบาน

นิ้วมือ สั้นยาว เท่ากัน	สิ่งนั้น คือรัก แม่ชาน
เมตตา กรุณา ตลอดกาล	สงสาร สรรพสัตว์ เสมอกัน
กราบองค์ พุทธรูป ครั่งใด	ตั้งใจ ดำรง คงมั่น
น้อมเอา คุณธรรม อนันต์	เหล่านั้น มาไว้ ในตน
นั่งลุก เดินเหิน ไปไหน	ดอกบัว เกิดได้ ทุกหน
คือความ บริสุทธิ์ หลุดพ้น	มีมี เจือปน กิเลสกำ

(พระประสงค์ ปริบุญโญ, 2550 : ออนไลน์)

นี่คือการ กราบพระแบบพุทธที่ถูกต้อง เข้าวัดไปทำบุญไหว้พระ ต้องทำใจให้สงบนิ่ง นึกถึงการทำดี เพื่อเจริญสติปัญญา ไม่ใช่เข้าวัดไหว้พระด้วยความโลภ ขอให้บุญเยอะ ๆ ขอให้ร่ำรวยเยอะ ๆ กราบพระ แบบนั้นไม่มีทางหลุดพ้นจากทุกข์แน่นอน

อานิสงส์ของการสร้างพระพุทธรูป

ในเว็บไซต์ของสถานธรรมอัครเบญจพล ได้รวบรวมอานิสงส์ของการสร้างพระพุทธรูปจากพระธรรม เทศนาของพระเถระต่าง ๆ ดังนี้

1) สร้างพระ 1 องค์ ได้อานิสงส์ 5 กัป...ไม่ว่าเล็กหรือใหญ่ สร้างด้วยอะไรก็ตาม หมายความว่า บุญกุศลจะตามหนุนส่งท่านไปทุกภพทุกชาตินานถึง 5 กัป...(หลวงปู่ดู่ พรหมปัญโญ)

2) การสร้างสมเด็จจอมองค์ปฐมทำได้ยาก คือว่าเป็นพระพุทธรูปเจ้าองค์ต้นพระพุทธรูปเจ้าทั้งหมด การสร้างองค์ปฐมนี้ ท่านเปลี่ยนบัญชีใหม่โดยใช้บัญชีสีทอง เป็นทองคำล้วนทั้งเล่มจดบันทึก (เป็นอีกเล่มหนึ่งจากที่จัดธรรมดา) ก็แสดงว่า คนที่จะสร้างพระพุทธรูปเจ้าองค์ปฐมได้นี้ต้องเป็นคนมีบุญมาก และไปนิพพานได้เร็วมาก เพราะบัญชีสีทองหลวงปู่บอกว่า พระพุทธรูปเจ้าทุกพระองค์ต้องโมทนาหมด...(หลวงปู่ฤๅษีลิงดำ)

3) ผู้ใดสร้างรูปพระพุทธรูปเจ้า จะเป็นองค์เล็กเท่าต้นคากี้ดี ใหญ่กว่าต้นคากี้ดี ผู้นั้นจะได้เป็นพรหม เป็นอินทร์หมื่นชาติแสนชาติ ถ้าเป็นมนุษย์จะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิหมื่นชาติแสนชาติ จะไม่เป็นผู้ตกต่ำเลย ตราบจนกว่าเข้าสู่นิพพาน... (หลวงปู่ขอม วัดไผ่โรงวัว)

4) การสร้างพระ เปรียบได้กับธนาคารบุญ ซึ่งจะเกิดบุญกุศลกับผู้ที่มีส่วนในการสร้าง โดยบุญกุศลนั้นจะเกิดขึ้นทุกครั้ง ที่มีผู้มากราบไหว้ สักการบูชา เท่ากับจำนวนคนและจำนวนครั้ง...(หลวงปู่ครูบาชัยยะวงศาพัฒนา)

5) การที่ผู้สร้างพระพุทธรูปได้เกิดศรัทธา จนถึงสละเงินออกมาสร้างพระพุทธรูปได้ และออกมาทำทานในงานฉลองพระพุทธรูปได้ ชื่อว่าเป็นผู้มีความเห็นตรง เห็นถูกแท้ เพราะเป็นบุญของตนเอง ไม่ใช่บุญของใครเลย ผู้สร้างพระพุทธรูปชื่อว่าเป็นผู้ไม่ประมาท ชื่อว่าเป็นผู้ได้เตรียมตัวก่อนตาย...

องค์ความรู้ใหม่

จากการศึกษาประเพณีการสร้างพระพุทธรูปในประเทศไทย จึงทำให้ทราบความเป็นมาและพัฒนาการในการสร้างพระพุทธรูปในทุกสมัยจากอดีตจนถึงปัจจุบัน โดยเบื้องต้นเกิดจากความศรัทธาปสาทะ อันหมายถึง ความเชื่อและความเลื่อมใสในพระบรมศาสดา ต่อมา เกิดเป็นประเพณี อานิสงส์ และคติธรรมที่แฝงในองค์พระพุทธรูปปฏิมา ทำให้ผู้กราบไหว้ได้เข้าถึงจุดประสงค์หลักคือ พระคุณของพระพุทธรูเจ้าจริง ๆ ดังแผนภาพที่ปรากฏ

แผนภาพที่ 1 องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษา

สรุป

ประเพณีการสร้างพระพุทธรูปในไทย ได้รับอิทธิพลการสร้างรูปเคารพมาจากประเทศอินเดียนับตั้งแต่สมัยคันธาระเป็นต้นมา พร้อมกันนี้การสร้างพระพุทธรูปยังเป็นการสร้างเจดีย์ที่เรียกว่า อุทเทสิกเจดีย์ อันเป็นเครื่องระลึกถึงพระพุทธรองค์ ทำให้พุทธศาสนิกชนต่างนิยมบูชาด้วยการสร้างพระประติมากรถวายเป็นพุทธบูชา จนเกิดเป็นประเพณีที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนาน ครั้นเมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ประเทศไทย ชาวพุทธไทยโดยมีพระมหากษัตริย์ที่เป็นศาสนูปถัมภกได้นำพาข้าราชการบริพารสร้างพระพุทธรูปประจำพระองค์ เพื่อเป็นที่เคารพกราบไหว้มาทุกยุคทุกสมัย จนกลายเป็นประเพณีนิยมของไทย อนึ่ง พระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระศาสดาเพื่อใช้เป็นสื่อระลึกนึกพระพุทธรองค์ ทำให้พุทธศาสนิกชนนำไปเป็นเหตุในการสร้างกำลังใจ ความเชื่อมั่น ในการดำรงชีวิตท่ามกลางความยุ่งยากสับสนในสังคมปัจจุบัน ดังนั้น การสร้างพระพุทธรูปใน

ประเทศไทย จึงมีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นการระลึกถึงหรือแสดงความเคารพบูชาต่อองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้านับเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นอุทิศถวายแด่พระบรมศาสดา ไม่ว่าพระพุทธรูปจะสร้างจากวัสดุใดก็ตาม ก็ยังคงเป็นสัญลักษณ์ที่มีคุณค่าที่ยกย่องอัจฉริยมนุษย์บุรุษรัตนะอันหมายถึงพระพุทธรูปเจ้านั่นเอง

ในโลกยุคปัจจุบันพระพุทธรูปศาสนายังคงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญและเป็นที่ยึดเหนี่ยวของพุทธศาสนิกชน ไม่ผิดแผกไปจากเมื่อกาลก่อน ถึงแม้ว่าจะมีวิวัฒนาการมากมายที่เกิดขึ้นกับพระพุทธรูปในตลอดศตวรรษที่ผ่านมา ไม่ว่าความหมายจะแปรเปลี่ยนไปจากเดิมมากน้อยเพียงใด สิ่งที่ยังดำรงอยู่อย่างไม่เสื่อมคลายก็คือพระพุทธรูป ซึ่งยังคงเป็นสัญลักษณ์แทนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นหลักยึดเหนี่ยวทางจิตใจของมนุษย์ทั้งมวล และจะคงเป็นอยู่เช่นนี้ตลอดไป แม้ในอนาคตกาลเบื้องหน้า พระพุทธรูปก็ยังคงเป็นยอดพระศาสดาและเป็นเอกบุรุษที่โลกไม่เคยลืม ประเพณีการสร้างพระพุทธรูปก็ยังคงสืบไปในสังคมไทย เพื่อสร้างอนุสาวรีย์รำลึกถึงพระมหาบุรุษผู้เป็นแบบอย่างในทางทำความดี และในฐานะที่พระพุทธรูปทรงเป็นต้นแบบของมนุษย์ผู้มีคุณธรรมอันสูงส่งที่สุดในโลก แม้พระองค์จะจากไปนานแล้ว แต่ชาวพุทธก็ยังคงน้อมรำลึกถึงความดีที่พระองค์ทรงกระทำให้ปรากฏ จึงสร้างรูปเคารพไว้กลายเป็นประเพณีสร้างพระพุทธรูปตราบเท่าปัจจุบัน

เอกสารอ้างอิง

- จิตร บัวบุศย์. (2503). *สกุลศิลปะพระพุทธรูปในประเทศไทยมรดกวัฒนธรรมไทย*. พระนครศรีอยุธยา: อำนวยการพิมพ์.
- ชีว ชูหลุน. (2549). *ถ้ำช้างจิ้ง จดหมายเหตุการเดินทางสู่ดินแดนตะวันตกของมหाराชาวงศ์ถัง*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: มติชน.
- นงเยาว์ ชาญณรงค์. (2553). *วัฒนธรรมและศาสนา*. (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ปิ่น มุกทุกันต์,พ.อ. (2527). *ประมวลศัพท์ศาสนา สำหรับนักศึกษาและประชาชน*. พระนครศรีอยุธยา: คลังวิทยา.
- พระประสงค์ ปริบุญโญ.(2550). กวีธรรมะ. *ออนไลน์*. สืบค้นเมื่อ 10 มีนาคม 2564. แหล่งที่มา: <http://www.dhammathai.org/store/poet/poet19.php>.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (2558). *กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก*. (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพมหานคร: ผลิตภัณ.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (2552). *พจนานุกรมพุทธศาสนา ฉบับประมวลศัพท์*. (พิมพ์ครั้งที่ 12). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ.

- พระมหาประภาส ปรีชาโน (แก้วเกตุพงษ์) และพระมหาบุญไทย ปุณณมโน (ด้วงวงศ์). (2562). วิวัฒนาการ
พุทธศิลป์ในประเทศไทยอินเดีย. วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ. 21 (1), 53-61.
- พระมหาประภาส ปรีชาโน. (2553). มองพุทธให้เข้าใจใน 5 นาที. กรุงเทพมหานคร: อิงค์ปียอนด์.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554. กรุงเทพมหานคร: ศิริวัฒนา
อินเตอร์พริ้นท์ จำกัด.
- สันติ เล็กสุขุม. (2534). ศิลปะเชียงแสน (ศิลปะล้านนา) และศิลปะสุโขทัย. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศ.มจ. (2510). ศิลปะสมัยลพบุรี. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ (ป่วน อินทวงศ์). (2514). พระพุทธรูปสมัยต่าง ๆ ในประเทศไทย. (พิมพ์ครั้งที่ 22).
พระนครศรีอยุธยา: เซ็นต์หลุยส์.